

بررسی زمینه‌های فرهنگی اثرگذار بر استقبال و عدم استقبال جوانان از مساجد از نظر دانشجویان دانشگاه پیام نور الیگودرز

حسین اسماعیلی*

سیدمحمد رضا موسوی نسب**

چکیده

این تحقیق به منظور بررسی زمینه‌های فرهنگی اثرگذار بر استقبال و عدم استقبال جوانان از مسجد با هدف شناسایی عوامل و راه‌کارهای اثرگذار بر جذب جوانان به مساجد و شرکت در فعالیت‌های آن طراحی شده است. این پژوهش، از نوع پژوهش‌های زمینه‌ای است که به روش توصیفی انجام شده است. گردآوری اطلاعات با استفاده از پرسشنامه ۳۰ گویه‌ای محقق ساخته صورت گرفت. جامعه آماری پژوهش کلیه دانشجویان دانشگاه پیام نور الیگودرز می‌باشند که تعداد ۲۰۰ نفر آنان به صورت تصادفی در نمونه آماری این پژوهش قرار گرفتند. نتایج پژوهش نشان داد که به ترتیب (بی‌اطلاعی و ناآشنایی نسبت به اهمیت مسجد و نماز جماعت، نامناسب بودن برنامه‌های مسجد، نامناسب بودن برخورد با نمازگزاران و بی‌توجهی نسبت به تمیزی و نظافت مسجد) به طور معناداری در استقبال و عدم استقبال از مسجد اثر گذارند.

کلیدواژه‌ها: مساجد، جوانان، نماز جماعت، جایگاه مسجد.

مقدمه

نماز جماعت، ویژگی هیئت امنا و کانون فرهنگی مساجد را در جذب جوانان بررسی کرده است (ضرابی، ۱۳۸۰). محمدی‌اوران «جذب جوانان و مطالعه در مسجد» را موضوع پژوهش خود قرار داده است. وی در این مقاله روش‌هایی را برای توسعه فرهنگ مطالعه پیشنهاد داده است (محمدی‌اران، ۱۳۹۲).

مقاله حاضر نیز در راستای بررسی عوامل اثرگذار بر استقبال جوانان دانشجوی شهر الیگودرز از مسجد، با تأکید بر عوامل فرهنگی، به بررسی نقش چهار مؤلفه (تمیزی و نظافت مسجد، ارتباط و احترام به مأمومان، آگاهی نسبت به جایگاه مسجد و نماز و شرایط حاکم بر مسجد) از طریق یک پژوهش میدانی طراحی شده است.

مسجد و جایگاه آن

واژه «مسجد» از باب «سَجَدَ يَسْجُدُ» مصدر میمی و اسم زمان و مکان بر وزن مَشْرِقٍ و مَغْرَبٍ می‌باشد. مسجد به معنای سجده‌گاه و مکان سجده و عبادتگاه مسلمانان است. در اسلام، محل عبادت را مسجد نامیده‌اند؛ زیرا سر به سجده نهادن عالی‌ترین نوع بندگی و مظهر اوج فروتنی و کرنش در برابر خداست، چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «السُّجُودُ مُتْتَهَى الْعِبَادَةِ مِنْ بَنِي آدَمَ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۸۲، ص ۱۶۴).

اهمیت و جایگاه مسجد

واژه «مسجد» قریب ۲۸ بار در قرآن ذکر شده؛ ۲۲ بار به صورت مفرد و ۶ بار به صورت جمع (مساجد)، که نشانگر اهمیت مسجد در اسلام، است. در قرآن کریم بر جنبه‌های عبادی مسجد بیش از هر بُعد دیگر آن تأکید شده است: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»

مسجد در اسلام کانون عبادت و پرستش خداوند و محل اجتماع مسلمانان و سنگر آنان برای جلوگیری از نفوذ بیگانگان می‌باشد. قرآن کریم آبادکنندگان مساجد را کسانی معرفی می‌کند که به خداوند و روز قیامت ایمان آورده‌اند و نماز را برپا می‌دارند و زکات می‌پردازند و جز از خدا نمی‌ترسند (توبه: ۱۸). روایات بسیاری از معصومان علیهم السلام آمده است که مردم را دعوت به حضور در مسجد می‌کند، و آبادی مساجد را به حضور مؤمنان تفسیر کرده‌اند. استقبال از مساجد همواره دغدغه اهل ایمان بوده و این امر نیز فراز و فرودهای فراوانی داشته است. بی‌شک، عوامل متعدد در استقبال و عدم استقبال از مسجد مؤثر بوده است. نقش تبلیغات و جذابیت‌های مثبت و منفی بیرون از فضاهای مساجد از سویی، و عوامل درونی مساجد نیز از سوی دیگر، در این امر انکارناپذیر است.

پژوهش‌های میدانی متعددی به بررسی عوامل استقبال از مساجد پرداخته‌اند، که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود: فرهادی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی عوامل جذب جوانان در مساجد تهران» به بررسی نقش فضای مساجد (قدمت و گل و گیاه) رفتار انحراف‌آمیز (وفای به عهد مسجدیان)، نقش امام جماعت (برنامه‌ریزی صحیح و دادن آگاهی سیاسی لازم)، برنامه‌های مسجد (مشورت با جوانان، فعالیت سیاسی، فعالیت اردویی، بسیج مسجد و تبلیغ مذهبی) و اداره‌کنندگان مسجد (وابستگی به یک قشر خاص) پرداخته است (فرهادی، ۱۳۷۶).

ضرابی در مقاله‌ای با عنوان «شیوه‌های جذب جوانان به مسجد»، به بررسی این موضوع در یک نمونه ۴۳۰ نفری از جوانان مساجد شهر کرمان پرداخته است. وی ضمن بیان جایگاه و اهمیت مساجد و دوران جوانی، نقش امام جماعت، وضعیت ظاهری مسجد، طولانی‌شدن

قیامت ایمان دارند و نماز برپا می‌دارند و زکات می‌دهند و جز از خدا نترسیده‌اند، امید است آنان از هدایت‌یافتگان باشند. در روایت وارد شده است: «المساجد بیوت المتقین و من كانت المساجد بیته ضمن الله له بالروح و الراحة و الجواز علی الصراط» (بروجردی، ۱۴۰۰ق، ج ۴، ص ۴۷۳)؛ مسجدها خانه‌های پرهیزگارانند؛ هرکس مسجد خانه او باشد، خداوند آسایش و راحتی و عبور از صراط را برای او ضمانت خواهد کرد.

آثار و کارکردهای مسجد

امیرمؤمنان علی علیه السلام برای حضور در مسجد هشت فایده و کارکرد مطرح کرده‌اند: «هرکس به مسجد رفت و آمد کند، یکی از هشت فایده نصیبش می‌شود: برادری که در راه خدا مفید باشد، علم جدید بیاموزد، برهان قاطع بیابد، جمله هدایت‌کننده بشنود یا رحمت مورد انتظار شامل حال او شود یا موعظه‌ای که او را از گناه و فساد دور کند، یا از ترس خداوند یا از روی حیا گناهی را کنار بگذارد» (حرعاملی، ۱۳۹۸ق، ج ۳، ص ۴۸۰). در ذیل، به برخی دیگر از آثار حضور در مسجد اشاره می‌شود:

کسب رضایت خداوند

حضور افراد در مساجد باعث رضایت خداوند از آنان می‌گردد و درجه قرب آنان را زیادتیر می‌کند. امیرمؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید: «نشستن در مسجد برای من بهتر از نشستن در بهشت است؛ زیرا نشستن در بهشت مایه خشنودی نفس انسان است، ولی نشستن در مسجد موجب خرسندی خدای سبحان می‌باشد» (همان، ص ۴۸۲).

کشایش امور

انسان با حضور در مسجد و راز و نیاز با پروردگار متعال،

(جن: ۱۸)؛ مساجد مخصوص عبادت خداوند هستند، پس همراه خداوند هیچ کس را نخوانید.

در گفتار امامان و پیشوایان نیز بر این بعد مسجد تأکید فراوان شده است. براساس حدیثی قدسی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خداوند مسجد را زیارتگاه خویش برشمرده است و می‌فرماید: «أَلَا طُوبَى لِعَبْدٍ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي» (حرعاملی، ۱۳۹۸ق، ج ۱، ص ۲۶۸)؛ خوشا به حال بنده‌ای که در خانه خویش وضو بگیرد، آن‌گاه مرا در خانه‌ام زیارت کند. در ادامه می‌فرماید: «إِنَّ بَيْتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ تُضِيءُ لِأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا تُضِيءُ النُّجُومُ لِأَهْلِ الْأَرْضِ» (همان)؛ خانه‌های من در زمین مساجد من هستند و برای اهل آسمان نورافشانی می‌کنند، همچنان‌که ستارگان برای اهل زمین نورافشانی می‌کنند.

تأسیس مسجد در اسلام

بنای مسجد در اسلام برای اولین بار در محله «قُبا» در نزدیکی مدینه برپا شد. پیامبر صلی الله علیه و آله در راه هجرت از مکه به مدینه در منطقه قبا فرود آمد. اولین بنایی که آن حضرت ایجاد کرد مسجد بود و این مسجد به نام مسجد قبا معروف شد (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۲، ص ۸). پیامبر صلی الله علیه و آله سپس به طرف مدینه حرکت نمودند و مسجدالنبی را در آنجا بنا نهادند (همان).

اهمیت مسجد و نمازگزاری در آن از دیدگاه آیات و روایات

خداوند متعال در فضیلت و اهمیت حضور مسلمانان در مسجد می‌فرماید: «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ» (توبه: ۱۸)؛ مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز

کارکرد اجتماعی و سیاسی

کارکرد مساجد تنها در جنبه‌های فردی زندگی انسان نیست، بلکه فضای مساجد جایگاهی مناسب برای ایجاد آشنایی و پیوند میان مؤمنان و بستری مناسب برای پرورش و تربیت روحی اجتماعی آنان است. در مکتب تربیتی اسلام و بسیاری از مکتب‌های دیگر، «انزواطلبی» و «جمع‌گریزی» بیماری روحی شناخته می‌شود، درحالی‌که اجتماعی بودن و جمع‌گرایی نشانه سلامت روح و روان انسان و تعادل فکری او به حساب می‌آید. مسجد کانون رایزنی و مشورت است. رسم مسلمانان در زمان پیامبر ﷺ این بود که هرگاه حادثه‌ای مهمی رخ می‌داد، منادی ندا می‌داد: در مسجد جمع شوید. با این کار، مسلمانان می‌فهمیدند یک امر مهمی مطرح است. از این رو، بسیاری از فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی پیامبر اکرم ﷺ در مسجد بود.

روش‌های جذب جوانان به مسجد

مسجد به عنوان سنگری که از آغاز بنای آن تاکنون دارای نقش فرهنگی و آموزشی و تربیتی بوده است، نمی‌تواند در خصوص نسل جوان و پرسشگر ساکت و بی‌برنامه باشد. از آن طرف، جوان آرمان‌خواه که تشنه مذهب و عواطف دینی است، نمی‌تواند نسبت به این مکان مقدس بی‌توجه باشد. عواطف جوشان، شور و نشاط و زیبایی‌طلبی، فضای زندگی جوان را پر کرده است، از سوی دیگر، مسجد به عنوان کانون مذهبی زیبایی خود را دارد؛ صدای مؤذن، محراب جذاب و معنویت مسجد، هر صاحب‌دلی را به خود جلب می‌نماید. سخن این است که چگونه می‌توان میان جوان و مسجد پیوند و یگانگی آفرید؟ سؤال این است که چگونه می‌توان جوانان را به مسجد جذب کرد؟ در پاسخ به این سؤال سعی شده راه‌های جذب

بسیاری از مشکلاتش حل می‌شود و راه‌گشایش برای او باز می‌گردد. امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید: هرکس به سوی مسجدی حرکت کند بر هیچ تر و خشکی گام نمی‌نهد، مگر اینکه از این زمین تا زمین هفتم راه‌ها بر او گشوده گردد (حرعاملی، ۱۳۹۸ق، ج ۵، ص ۲۴۱).

افزایش حسنات و کاهش بدی‌ها

رفتن به مسجد موجب افزایش حسنات و پاداش اخروی و کاهش بدی‌های افراد می‌گردد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هرکس به جانب مسجدی از مسجدهای خداوند برود، برای هر گامی که برمی‌دارد، تا هنگامی که به خانه‌اش برمی‌گردد، ده حسنه برای او ثبت و ده سیئه از او محو و ده درجه بر درجات او افزوده می‌شود (همان، ج ۳، ص ۴۸۳).

کارکرد عبادی و آرامشی

عبادت پرورش‌دهنده روح و روان آدمی بوده و پاسخ به آن در واقع، پاسخ به یک نیاز طبیعی و مهم اوست. عبادت و راز و نیاز با خداوند، نیاز واقعی و فطری هر انسان، و مقوم شخصیت اوست. گرچه عبادت در هر مکانی این نیاز روحی را به طور نسبی تأمین می‌کند؛ ولی این نیاز می‌تواند در مسجد بهتر و کامل‌تر تأمین شود. از این رو، ائمه اطهار علیهم السلام در سخنان خویش مسجد را آشیانه و پناهگاه مؤمن برشمرده‌اند (نوری طبرسی، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۳۶۱)؛ پناهگاهی که انسان در آن از دغدغه و اضطراب فاصله می‌گیرد و به آرامش و سکون دست می‌یابد. امام صادق علیه السلام به مسلمانان سفارش می‌فرماید: «هنگام رویارویی با مشکلات و اندوه‌های دنیوی، به نماز و مسجد پناه ببرند (حرعاملی، ۱۳۹۸ق، ج ۵، ص ۲۳۶).

حضور مسلمانان در مساجد و جمع‌های دینی است. چنانچه خانواده‌ها به این امر اهتمام داشته باشند و از کودکی با ارتباطی مناسب با فرزندان خود، زمینه‌های این حضور را فراهم سازند، نقش مهمی در این زمینه ایفا کرده‌اند.

۲. ایجاد ارتباط عاطفی بین مدرسه و مسجد

مدرسه به عنوان خانه دوم می‌تواند پل ارتباطی بین جوان و مسجد باشد. جوانان ما بخشی از اوقات خود را در محیط مدرسه و با تماس و گفت‌وگو با مربیان و معلمان می‌گذرانند. از آنجاکه گفتار و کردار آنان تأثیر بیشتری دارد، از این فرصت باید بیشتر استفاده کرد. مراکز آموزشی نباید تنها به آموزش و تدریس اهمیت بدهند و از مسئله مهم تربیت و تهذیب غافل باشند. در مراکز آموزشی، هرچند در وقت محدود، باید نماز جماعت برگزار شود تا جوانان عادت کنند نمازشان را اول وقت و به جماعت بخوانند. همچنین در کنار نماز جماعت، بعضی از فضیلت‌های نماز جماعت توسط امام جماعت مطرح شود یا تابلوهایی بر دیوار نمازخانه نصب شود. نیز به برخی از فضایل نماز جماعت پرداخته شود. یک حدیث می‌تواند آنچنان در روحیه جوان اثر بگذارد که هیچ‌گاه نماز جماعت را ترک نکند و با رغبت در نماز جماعت شرکت نمایند. مدرسه با فراهم‌سازی محیط مناسبی برای نماز جماعت، می‌تواند ارتباط جوانان را با نماز مستحکم و اندک‌اندک آنان را برای حضور در مساجد و نماز جماعت‌های بیرون از مدرسه آماده سازد.

۳. ایجاد ارتباط عاطفی بین مسجد و جوان

جوان، عاطفی و زودرنج است. اگر با جوان با صداقت و احترام برخورد شود، به راحتی می‌توان در عمق دل او نفوذ کرد. لازم نیست تکالیف شرعی را بر او تحمیل کرد، بلکه

جوانان به مسجد مورد بررسی قرار گیرد و عوامل آسیب‌زایی که سبب فاصله گرفتن نسل جوان از مسجد می‌شود شناسایی شود. در ذیل، به مهم‌ترین عوامل عاطفی پیوند میان مسجد و جوانان اشاره می‌شود:

۱. نقش و جایگاه خانواده در تربیت دینی و جذب به

مسجد

خانواده به عنوان کانون تعلیم و تربیت، نقش عمده‌ای در برقراری ارتباط جوان با مسجد دارد. در فضای خانواده است که فرزندان در سال‌های نخستین زندگی از طریق مشاهده و تقلید از والدین، به تمرین مناسک دینی می‌پردازند. تلقین‌ها و تذکرات والدین در سال‌های کودکی و نوجوانی فرزندان، در تثبیت رفتارهای معنوی و عبادی اثرگذار است. از این رو، امام صادق علیه السلام در پاسخ به سؤال راوی که پرسید: بچه‌ها را در چه سنی امر به نماز خواندن کنیم؟ فرمودند: بین شش تا هفت سالگی (حسرعاملی، ۱۳۹۸ق، ج ۳، ص ۱۲). ایمن روایت، استحباب را می‌رساند، وگرنه سن واقعی تکلیف، همان سن بلوغ است. ولی به لحاظ اینکه وقت بلوغ، نماز خواندن و سایر تکالیف بر فرزندان سخت نباشد، در روایات دستور داده شده پیش از سن بلوغ فرزندان خود را امر به نماز خواندن کنید. این کار موجب می‌شود که هنگام فرارسیدن تکلیف، خواندن نماز برای آنان سخت نباشد و به راحتی بتوانند آن را انجام دهند.

با رشد شناختی فرزندان در دوران نوجوانی و ورود به جوانی، والدین آگاه با زمینه‌سازی علمی و شناختی برای فرزندان، بینش آنان را نسبت به مناسک دینی افزایش می‌دهند، و دین‌داری در سطحی بالاتر و آگاهانه‌تر تحکیم و تعمیق می‌شود.

بدیهی است یکی از رفتارهای دینی مورد توجه اسلام،

د) **فعال کردن مسجد:** برای حضور جوانان در مسجد، لازم است مسجد را از انحصار به نماز خارج کرد. جوان عنصری فعال و پرشور است و به دنبال کانونی فراگیر و خودجوش می‌باشد. مطالعه عصر پیامبر ﷺ نشان می‌دهد که مسجد پایگاه تصمیم‌گیری اجتماعی، نظامی، سیاسی، عبادی و فرهنگی بوده است. در این صورت، مسجد یک مجتمع می‌باشد که جوانان را با سلاخی مختلف در خود جمع کرده است. اگر امکانات هنری - نمایشی کتابخانه در کنار مسجد به عنوان جزئی از پیکره مسجد محسوب شود، جوانان به مسجد راغب‌تر خواهند شد. دنیای الحاد در مسیر خود با ظواهری زیبا، از روش‌های نو و از تمامی امکانات استفاده می‌کنند، ولی ما تنها به روش‌های سنتی اکتفا کرده‌ایم و از همه ظرفیت‌ها استفاده نمی‌کنیم.

ح) **عمل‌گرایی:** روابط جوان با مسجد تا حد زیادی بستگی به نوع برخورد و رفتار امام جماعت و الگوهای جامعه دارد. جوانان حساس هستند، دیدن فاصله میان گفتار و عمل، زمینه‌گریز جوانان را فراهم می‌کند. آنها کمتر می‌توانند به تحلیل عمیق بپردازند؛ از این رو، زود قضاوت می‌کنند. توصیه‌های کلامی در صورتی که با رعایت نکات روان‌شناختی انجام گیرد، تأثیری بسزا خواهد داشت. ولی عدم هماهنگی میان قول و فعل، پند و اندرز مریبان را بی‌اعتبار می‌کند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: هرگاه شخص عالم به مقتضای علم خویش عمل نکند، اثر موعظه‌اش همچون آب باران بر روی سنگ صاف از قلب‌های مردم محو خواهد شد (ابوالقاسمی، ۱۳۷۸، ص ۷۳-۸۲). امیرمؤمنان علی علیه السلام نیز می‌فرماید: کسی که خود را پیشوای مردم قرار می‌دهد، پیش از آنکه به آموزش دیگران بپردازد باید خود را آموزش دهد و نیز باید تربیت کردار او بر تربیت گفتارش پیشی داشته باشد (ر.ک: رهبری، ۱۳۸۰).

کافی است مسائل دینی را به صورت جذاب عرضه کرد و فضای صمیمی و خوشایندی را به وجود آورد و در کنار هدایت، بر همدلی تأکید ورزید. همدلی با جوانان، نیازمند چند مسئله است که در ذیل، به برخی از آنها اشاره می‌شود:

الف) **درک جوان:** دوران جوانی اقتضانات خاص خود را دارد. جوانان به دلیل کم‌تجربگی، احساسات بالا، و مشکلات دوران بلوغ، خطاپذیرند. روحیه استقلال‌طلبی و ستیزه‌جویی زمینه تضادها را در میان آنها و بزرگ‌ترها به وجود می‌آورد. نحوه برخورد با مسائل جوانان بسیار ظریف و حساس می‌باشد. بعضی از دست‌اندرکاران کانون‌های دینی و مساجد بدون توجه کافی به واقعیات دوران نوجوانی و جوانی و مشکلات ویژه آنان، اقدام به واکنش‌های تند و افراطی می‌کنند و چه‌بسا یک یا دو برخورد نسنجیده برای همیشه جوانان را از مساجد و عرصه تربیت دینی دور گرداند.

ب) **انعطاف‌پذیری:** همدلی بدون انعطاف‌پذیری ممکن نیست. جوان به حکم جوان بودن در معرض خطا و لغزش است. از این رو، مسئولان مساجد باید با تحمل و بردباری و انعطاف‌پذیری، بزرگوارانه با جوانان برخورد کنند و همچون پدری دلسوز دست نوازش بر سر فرزندان خود بکشند و ارتباط عاطفی را بر ارتباط دستوری و خشک مقدم دارند.

ج) **زیباسازی مساجد:** یکی از راه‌های استحکام پیوند جوانان با مساجد، زیبا ساختن مساجد و کانون‌های دینی است. صحن، محراب، شبستان، فضا و دیوارهای مسجد باید آراسته و زیبا بوده و از جاذبه‌های هنری لازم برخوردار باشند. پاکیزگی، زیبایی و طراوت مسجد در جذب جوانان بسیار مؤثر است. بعضی از جوانان بوی بد، فضای تنگ نمازخانه، و فرش‌ها و موکت‌های آلوده را باعث بی‌رغبتی به نماز می‌دانند.

قرار گرفته‌اند که چرا نماز نمی‌خوانید؟ پاسخ داده‌اند که خدا به نماز ما نیازی ندارد» (محمدی عراقی، ۱۳۷۶، ص ۶۸). نتایج این پژوهش نشان می‌دهد در ترغیب افراد به نماز باید به بعد شناختی و فرهنگی مسئله توجه بیشتر شود و فلسفه نماز یا اسرار نماز بیشتر مورد توجه قرار گیرد. در حدیثی پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرمایند: «اگر مردم ارزش اذان گفتن و شرکت در نماز جماعت را می‌دانستند، برای این کار قرعه کشی می‌کردند» (جعفری، ۱۳۸۳، ص ۶).

بسیاری از جوانان ما با این ارزش‌ها که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَام فرموده‌اند، آشنا نیستند؛ بنابراین، یکی از وظایف و مسئولیت‌های عمده در این زمینه، آشناسازی جوانانی است که اهل مسجد نیستند. باید در این زمینه، به جوانانی که اهل نماز جماعت و مسجد نیستند، پیام‌هایی داده شود. در این زمینه، مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «برای تبیین ژرفای نماز و معرفی رازها و زیبایی‌های آن، دست به تلاش پیگیر و همه‌جانبه زده شود» (پیام به اجلاس ششم، ۱۳۷۶).

۲. عامل بهداشت و نظافت مسجد

امیرمؤمنان علی عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَام به استنادار خود می‌فرماید: «افضل اوقات را برای نماز قرار بده». حال اگر افضل اوقات برای نماز است، افضل جاها هم باید برای نماز باشد (قرائتی، ۱۳۷۷، ص ۴۸).

از آنجا که طبع جوان پاک، زیبادوست و پرنشاط می‌باشد، به مکان‌های پاکیزه، زیبا جذاب و دل‌پذیر بیشتر گرایش پیدا می‌کند. بنابراین، برای جذب آنان به مساجد، باید این مکان‌ها را آراسته و پاکیزه ساخت؛ از جمله اینکه فرش‌های مسجد تمیز و پاکیزه باشد، روشنایی در حد مطلوب و فضای مسجد همواره معطر و خوش‌بو باشد و نمازگزاران بالباس پاکیزه و بوی خوش وارد مسجد شوند (انصاری‌راد، ۱۳۸۸).

(و) پاسخ‌گویی به پرسش‌های دینی جوانان: یکی از راه‌های استحکام پیوند میان مسجد و جوانان، رفع نیازهای فکری و معنوی جوانان می‌باشد. جوانان ذهن خلاق و جست‌وجوگری دارند و همواره به دنبال کشف و حل مسائل و پاسخ‌گویی به شبهات‌اند. علاوه بر آن، امروزه شبهه‌افکنی در حوزه فرهنگ دینی یکی از پرخطرترین جلوه‌های تهاجم فرهنگی در عرصه تربیت دینی می‌باشد. این شبهات، گذرگاه خوبی هستند و عدم پاسخ‌گویی به آنها موجب تزلزل در عقاید و اندیشه‌های دینی جوانان می‌شود و پایه‌های تربیت دینی آنان را سست می‌گرداند. چون اگر جوان احساس کند که مسجد محلی برای پاسخ‌گویی به سؤالات اوست و در آن شخصیت ارزشمندی است که درد او را درک می‌کند، خواه ناخواه به سمت و سوی او متمایل می‌گردد و دیگران را نیز با خود همراه می‌سازد.

راه‌های کاربردی جذب جوانان به مسجد

بی‌شک، برای جذب جوانان و حضور آنها در مسجد و جماعات، هم موانع مختلف و هم راه‌کارهای مختلفی متصور است که این موانع و همچنین راه‌کارها می‌توانند جنبه‌های فردی، خانوادگی و محیطی داشته باشد. در این بخش، آن قسمت از مواردی که بیشتر جنبه علمی و کاربردی دارد مورد بحث قرار می‌گیرد:

۱. علل عدم حضور در مسجد و ضرورت تبیین

فلسفه و اسرار نماز

پژوهش‌های انجام‌شده، به عوامل متعددی در خصوص عدم استقبال از نماز جماعت و مسجد اشاره نموده‌اند. در یک نظرسنجی در مورد افرادی که نماز نمی‌خوانند و به تبع آن، در مسجد و جماعت نیز حاضر نمی‌شوند، مشخص‌گرید: «بیش از ۵۰ درصد کسانی که مورد پرسش

۳. نقش امام جماعت

در میان تمام کسانی که به گونه‌ای در اداره مسجد دخالت دارند، امام جماعت دارای نقشی ممتاز و ویژه است، به گونه‌ای که صلاحیت‌ها، شایستگی‌ها، عملکرد، شخصیت و چگونگی برخورد او با جوانان به طور مستقیم بر مسجد و جذب افراد از جمله جوانان اثر می‌گذارد (نوبهار، ۱۳۷۵، ص ۴۴).

در ارتباط با عملکرد و نقش امام جماعت، به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

الف) روابط و احترام میان امام جماعت و جوانان نباید در چارچوبی خشک و رسمی باقی بماند و باید به روابط عاطفی بینجامد؛ یعنی امام جماعت به عنوان یکی از دوستان جوانان به‌شمار رود. در این زمینه، لازم است همواره جوانان را همراهی کند، در مشکلات، آنان را راهنمایی کند، از ناراحتی و غم‌هایشان ابراز تأسف کند، و موفقیت‌هایشان را به آنها تبریک بگوید.

ب) امام جماعت باید وقت کافی برای جوانان بگذارد. «تجربه نشان داده است که امام جماعت‌هایی که وقت می‌گذارند، می‌توانند در ترویج فرهنگ نماز موفق باشند.» «پیامبر اسلام ﷺ بسیاری از اوقات پس از نماز صبح تا طلوع آفتاب در مسجد می‌ماندند. بخشی از این وقت صرف پاسخ‌گویی به پرسش‌های دینی و حتی تعبیر خواب‌هایی که مسلمانان دیده بودند می‌شد» (همان، ص ۳۱).

ج) «امام جماعت باید مراعات حال مردم را در نماز جماعت بکند، کسانی که در نماز جماعت شرکت می‌کنند از گروه‌ها و اصناف مختلف تشکیل می‌شوند و هر کدام دارای حوصله و ظرفیت مخصوصی هستند که اهتمام به آن برای امام جماعت لازم است» (ابوالقاسمی، ۱۳۷۸، ص ۴۸). این امر از طرف پیامبر اکرم ﷺ، حضرت علی علیه السلام، و امام صادق علیه السلام مورد توصیه و تأکید قرار گرفته است

(جعفری، ۱۳۸۳، ص ۹۳-۹۴).

امام جماعت باید فردی برخوردار از تقوا، فضیلت‌های اخلاقی و مراتب علمی باشد. پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «امام جماعت هر گروه، سفیر آنها به سوی خداست، پس فاضل‌ترین افرادتان را مقدم دارید» (همان، ص ۹۲).

۴. روش و شیوه‌های تبلیغ و دعوت

مبلغ و دعوت‌کننده باید مؤمن به آن چیزی باشد که دیگران را بدان دعوت می‌کند، دل او به آنچه می‌گوید، باید آرام باشد، دل می‌تواند دل را هدایت کند، دعوت و تبلیغ ماهنگامی مؤثر است که نشئت‌گرفته از درون باشد و این، نیاز به ایمانی دارد که در جان آدمی ریشه دوانده است (قائمی، ۱۳۷۵، ص ۲۷).

امام صادق علیه السلام نیز ضرورت مطابقت قول و فعل عالمان را این‌گونه بیان فرموده است: «اگر عالم به علم خود عمل نکند، موعظه و اندرز او از دل‌ها می‌لغزد، آنچنان‌که باران از روی سنگ صاف و شیب‌های لغزنده کوه صفا لغزان است» (دلبری، ۱۳۸۷، ص ۸). بنابراین، مهم‌ترین گام در تأثیرگذاری دعوت‌کننده، مطابقت گفتار و کردار وی است.

۵. وظیفه و نقش نمازگزاران و اهالی مسجد

اهل نماز و مسجد بدون هیچ تبلیغی و بدون هیچ انتظاری حضور در مسجد و نماز جماعت را وظیفه الهی و شرعی خود می‌دانند و در هر شرایطی این سنگر مقدس را خالی نمی‌گذارند. اهل مسجد، اغلب انسان‌های مؤمن و ارزشمند هستند. در عین حال، برای این افراد وظایف و مسئولیت‌هایی متوجه است که در نوبت خود، توجه و رعایت آنها تأثیر زیادی در جذب جوانان دیگر به مسجد و جماعت خواهد داشت؛ از جمله:

مسجدی و اهل نماز، مسئولیت و وظایفی در جذب دیگران به‌ویژه جوانان به مسجد و نماز جماعت به عهده ماست که باید نسبت به آن اهتمام داشته باشیم.

نقش والدین در ترغیب جوانان به مسجد

والدین نقش زیادی در تکوین شخصیت فرزندان و جهت‌دهی به فکر و احساس فرزندان خود دارند. تأثیرگذاری والدین به دو شکل مستقیم و غیرمستقیم انجام می‌گیرد. در شکل مستقیم، آنها تأکید فراوان در انجام به کار درست به صورت کلامی دارند، ولی در شکل غیرمستقیم، که پایداری بیشتری هم دارد، آنها از طریق انجام رفتارهای خود به فرزندان خود الگوهای رفتاری مناسب را ارائه می‌کنند. یکی از جنبه‌های مهم تربیت اسلامی، توجه دادن مستقیم و غیرمستقیم به مکان‌هایی است که در آنها توجه به خداوند صورت می‌گیرد. در واقع، با آشنایی و انس فرزندان با مسجد، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم کمک زیادی در زمینه نگرش آنها در بزرگسالی می‌کنند.

نقش و مسئولیت والدین در خانواده

خداوند - تبارک و تعالی - با قوانین حکیمانه و عادلانه‌اش زمینه مناسب و لازم برای رسیدن انسان‌ها اعم از زن و مرد به حیات طیبه و پاداش نیکوتر از اعمال را فراهم کرده است. پدر و مادر در خانواده نقش اساسی در تربیت فرزندان دارند. رفتار آنها، الگوی رفتاری فرزندان است. اگر پدر و مادر با مسجد انس داشته باشند، فرزند هم با نگاه به پدر و مادر با مسجد انس می‌گیرد، اگر آنها نمازشان را در مسجد بخوانند و به مسجد اهمیت دهند، فرزندان هم به مسجد می‌روند. ولی اگر پدر و مادر صرفاً فرزندان را امر به رفتن به مسجد کنند، ولی خودشان از رفتن به مسجد امتناع ورزند، بچه‌ها هم به مسجد نمی‌روند. گرچه امر و نهی پدر و مادر

(الف) نسبت به نماز جماعت حساس باشیم. «نسبت به نماز یک غیرتی داشته باشیم؛ یعنی وقتی دیدیم مسجد خلوت است، فشار خون ما بالا بیاید» (قرائتی، ۱۳۷۷، ص ۵۳).

در این موقع است که دغدغه فکری خواهیم داشت و به عنوان یک امر مهم به فکرهاکار و اقدام عملی خواهیم افتاد. (ب) در محیط‌های جمعی باید از زخم زبان زدن، به شوخی گرفتن، و تمسخر به شدت اجتناب شود (قرائتی، ۱۳۷۷). این مسائل به لحاظ حساسیت نوجوانان و جوانان بسیار تأثیرگذار خواهد بود.

(ج) مستحب است کسی که به مسجد می‌رود، لباس پاکیزه بپوشد و خود را خوش بو کند (ولی ابرقویی، ۱۳۵۸، ص ۳۸). در ارتباط با پاکیزگی، نظافت، و خوش‌بویی نمازگزار هنگام حضورش در مسجد، در قرآن آمده است: ﴿خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ (اعراف: ۳۵)؛ یعنی با زینت وارد همه مساجد شوید. علاوه بر زیبایی درون، زیبایی برون هم باید مراعات شود. به یقین، رعایت این موارد در نگرش افراد به‌ویژه جوانان و نوجوانان به مسجد و مسجدی‌ها و جذب آنها به مسجد و جماعت مؤثر خواهد بود.

(د) بین مسجد محل و مدرسه ارتباط ایجاد شود. در این زمینه، متولیان امور مساجد و مدیران مدارس با یکدیگر تعامل داشته باشند. اگر می‌خواهند شاگرد را تشویق کنند، بین دو نماز تشویق کنند، طوری که بچه‌ها از مسجد خاطرات خوش داشته باشند و مسجد را به عنوان مکان سوگواری و عزاداری فرض نکنند (قرائتی، ۱۳۷۷، ص ۲۳). آنچه بیان شد در راستای فرمایش مقام معظم رهبری است که می‌فرماید: «اقامه نماز چیزی فراتر از گزاردن نماز است»؛ یعنی فقط همین نیست که کسی خود به عمل نماز قیام کند، بلکه این نیز هست که در جهت و سمت نماز، به راه افتد و دیگران را نیز به راه اندازد (رجالی تهرانی، ۱۳۷۵، ص ۴). بنابراین، به عنوان یک فرد

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با عنوان «بررسی زمینه‌های استقبال جوانان از مساجد از دیدگاه دانشجویان پیام نور الیگودرز»، از نوع پژوهش‌های زمینه‌ای است که داده‌های آن از طریق پرسشنامه محقق ساخته، که بر اساس مقیاس لیکرت تنظیم شده است، جمع‌آوری گردید. جامعه آماری این پژوهش کلیه دانشجویان دانشگاه پیام نور الیگودرز می‌باشند که در سال ۱۳۹۱ در این دانشگاه مشغول به تحصیل بوده‌اند. با استفاده از فرمول کوکران، تعداد ۲۰۰ نفر از دانشجویان به صورت تصادفی انتخاب شدند و در نمونه آماری این پژوهش قرار گرفتند.

تحلیل آماری

در این بخش، داده‌های جمع‌آوری شده از طریق پرسشنامه مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. بدین منظور، نخست به توصیف درصدی گویه‌ها می‌پردازیم و در پایان با استفاده از آزمون T تک نمونه‌ای مستقل، معناداری نتایج را بررسی می‌نماییم.

یافته‌های پژوهش

توصیف درصدی داده‌ها بر اساس گویه‌ها

۱. نامناسب بودن و خسته‌کننده بودن برنامه‌ها:

جدول ۱: توزیع درصدی پاسخ‌گویان بر حسب شرایط

نامناسب برنامه‌ها

درصد معتبر موافق	درصد معتبر مخالف	
۷۱	۲۹	طولانی شدن نمازجماعت
۶۸	۳۲	طولانی شدن سخنرانی
۶۳	۳۷	تکراری و خسته‌کننده بودن مطالب
۴۶	۵۴	دوردست بودن مساجد
۵۸	۴۲	طولانی بودن مراسم عزاداری

جدول ۱ نشان می‌دهد: ۷۱ درصد پاسخ‌دهندگان،

بر روی فرزندان مؤثر است، ولی مؤثرتر از آن، رفتار عملی پدر و مادر است که نقش اساسی در این زمینه دارد. یکی از وظایف پدر و مادر این است که فرزندان را با رفتار خودشان جذب مسائل معنوی نمایند؛ از جمله ترغیب آنها به رفتن به مسجد و شرکت کردن آنها در نماز جماعت. وظیفه پدر و مادر به عنوان مربی فرزندان این است که با عمل خود، مشوق فرزندان برای رفتن به مسجد باشند. در نظام تربیتی اسلام، تربیت خانوادگی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، به گونه‌ای که خداوند می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا﴾ (تحریم: ۶)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خودتان و خانواده‌تان را از آتش ننگه دارید.

در جای دیگر، خداوند متعال می‌فرماید: ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾ (طه: ۱۳۲)؛ خانواده خود را به نماز فرمان ده و خود در آن کار پایداری کن. از این آیه استفاده می‌شود که صبر و بردباری والدین و خانواده نقش تربیتی مهمی در دین‌باوری و تربیت عبادی فرزندان دارد.

آفت‌ها و آسیب‌های ارتباط خانواده با مساجد

اهتمام اعضای مسجد به امور عبادی محض، موجب فاصله گرفتن جوانان از مساجد می‌گردد. از طرف دیگر، مطرح شدن جدایی دین از سیاست و بی‌تفاوتی خانواده‌ها از مسائل دینی، موجب شد تا فرزندان که الگوی اولیه آنها پدر و مادر می‌باشد، از مساجد فاصله بگیرند. نداشتن فعالیت‌های مشترک و کنش متقابل در درون خانواده موجب می‌شود که پیوندهای خانوادگی قوی به وجود نیاید. در چنین مواردی، بیشتر جوانان که به دنبال پیوند احساسی و فکری هستند، جذب گروه‌های دیگر می‌شوند، که در موارد زیادی این گروه‌ها، گروه‌های انحرافی خواهند بود (رفیع‌پور، ۱۳۷۸، ص ۵۶).

جدول ۳ نشان می‌دهد: ۶۲ درصد پاسخ‌گویان برخورد امام جماعت؛ ۷۴ درصد، برخورد با کودکان؛ ۶۴ درصد، دعوت نکردن از جوانان؛ ۵۷ درصد، برخورد نامناسب هیئت امنا؛ و ۳۷ درصد، دعوت نکردن از همسایه‌ها را در عدم استقبال از مسجد مؤثر می‌دانند.

۴. مسائل معرفتی - شناختی:

جدول ۴: توزیع درصدی پاسخ‌گویان بر حسب مسائل

معرفتی - شناختی

درصد معتبر مخالف	درصد معتبر موافق	
۳۷	۶۳	ناآشنایی نسبت به ثواب رفت‌وآمد در مساجد
۴۳	۵۷	ناآشنایی از فضیلت بیشتر نماز خواندن در مسجد
۳۶	۶۴	ناآشنایی از فضیلت نماز جماعت
۳۲	۶۸	بی‌اطلاعی و بی‌توجهی به فضای معنوی مسجد
۳۸	۶۲	نداشتن کانون فرهنگی
۳۲	۶۸	نداشتن کتابخانه فعال
۳۶	۶۴	نداشتن جلسات آموزشی
۳۶	۶۴	نداشتن برنامه مناسب برای اوقات فراغت دانش‌آموزان
۳۷	۶۳	نداشتن برنامه‌های تفریحی سالم
۳۸	۶۲	به‌روز نبودن محتوای سخنرانی‌ها
۲۶	۷۴	نداشتن برنامه مناسب

جدول ۴ نشان می‌دهد: ۶۳ درصد پاسخ‌دهندگان ناآشنایی نسبت به ثواب رفت و آمد در مساجد؛ ۵۷ درصد، ناآشنایی نسبت به فضیلت بیشتر نماز خواندن در مسجد؛ ۶۴ درصد، ناآشنایی نسبت به فضیلت نماز

طولانی بودن نماز جماعت؛ ۶۷ درصد، طولانی شدن سخنرانی بین نماز؛ ۵۸ درصد، طولانی شدن مراسم عزاداری؛ و ۶۳ درصد، تکراری بودن و عدم تنوع مراسم مساجد را در عدم استقبال از مساجد مؤثر می‌دانند.

۲. نقش نظافت و تمیزی:

جدول ۲: توزیع درصدی پاسخ‌گویان بر حسب نظافت و

تمیزی

درصد معتبر موافق	درصد معتبر مخالف	
۶۴	۳۶	ظاهر نامناسب امام جماعت
۵۰	۵۰	نظافت شخصی نمازگزاران
۶۷	۳۳	بوی نامطبوع پاها و جوراب
۴۵	۵۵	زیبایی و ظاهر مسجد
۶۷	۳۳	عدم استفاده از بوی خوش در مسجد
۴۳	۵۷	شلوغ بودن فضای مسجد با پوستر

جدول ۲ نشان می‌دهد: ۶۴ درصد پاسخ‌دهندگان، ظاهر امام جماعت؛ ۴۹ درصد، نظافت شخصی نمازگزاران؛ ۶۷ درصد، بوی نامطبوع پاها و جوراب؛ ۴۴ درصد، زیبایی و ظاهر مسجد؛ ۶۷ درصد، استفاده نکردن از بوی خوش در مسجد؛ ۴۳ درصد، شلوغ بودن فضای مسجد با پوستر؛ و ۷۱ درصد عدم نظافت مسجد را در استقبال نکردن از مسجد مؤثر می‌دانند.

۳. ارتباط و احترام:

جدول ۳: توزیع درصدی پاسخ‌گویان بر حسب ارتباط و

احترام

درصد معتبر موافق	درصد معتبر مخالف	
۶۲	۳۸	برخورد نامناسب امام جماعت
۷۴	۲۶	برخورد نامناسب با کودکان
۵۷	۳۳	برخورد نامناسب هیئت امنا
۶۴	۳۶	دعوت نکردن از جوانان
۳۷	۵۳	دعوت نکردن از همسایه‌ها

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش بررسی برخی زمینه‌های فرهنگی اثرگذار در استقبال یا عدم استقبال جوانان از مسجد بود. در این پژوهش چهار فرضیه مورد آزمون قرار گرفت. نتایج آزمون اول نشان داد: شرایط فرهنگی نامناسب حاکم بر مسجد بر عدم استقبال جوانان از مسجد تأثیرگذار است. در این زمینه، ۷۱ درصد پاسخ‌دهندگان طولانی شدن نماز جماعت و ۶۸ درصد طولانی شدن سخنرانی‌های بین نماز را در عدم استقبال جوانان اثرگذار دانسته‌اند. از این رو، باید تلاش شود تا در مساجد ضمن توجه به معنویت نماز، رعایت حال مأمومان و نمازگزاران نیز بشود.

نتایج آزمون دوم نشان داد: عدم نظافت مسجد بر عدم استقبال جوانان از مسجد تأثیرگذار است. درباره این مؤلفه ۶۷ درصد پاسخ‌دهندگان بیشترین عامل اثرگذار در عدم استقبال از نماز را نامطبوع بودن و بد بودن فضای مسجد یا لباس نمازگزاران دانسته‌اند. از این رو، مناسب است تدابیری اندیشیده شود تا نمازگزاران نسبت به این موضوع حساس و هنگام ورود به مسجد نظافت شخصی خود را بیشتر رعایت کنند.

نتایج آزمون سوم نشان داد: عدم برنامه‌های مناسب فرهنگی در مسجد، بر عدم استقبال جوانان از مسجد تأثیرگذار است. درباره این مؤلفه ۷۴ درصد پاسخ‌دهندگان نداشتن برنامه مناسب با نیازهای جوانان را در عدم استقبال جوانان از مسجد مؤثر دانسته‌اند. این آمار نیز نشان می‌دهد که مساجد باید سرمایه‌گذاری بیشتری بر روی برنامه‌های خود داشته و تمام توان و امکاناتی را که در مسجد و اطراف مسجد وجود دارد، به‌ویژه افرادی که دارای تخصص‌های خاصی هستند، در برنامه‌های مسجد به کار گیرند.

جماعت؛ ۶۸ درصد، بی‌اطلاعی و بی‌توجهی به فضای معنوی مسجد؛ ۶۲ درصد، نداشتن کانون فرهنگی؛ ۶۸ درصد، نداشتن کتابخانه فعال؛ ۶۵ درصد، نداشتن جلسات آموزشی؛ ۶۳ درصد، نداشتن جلسات پرسش و پاسخ؛ ۶۴ درصد، نداشتن برنامه مناسب برای اوقات فراغت دانش‌آموزان؛ ۶۴ درصد، نداشتن برنامه‌های تفریحی سالم؛ ۶۲ درصد، به‌روز نبودن محتوای سخنرانی‌ها؛ و ۷۴ درصد، نداشتن برنامه مناسب را در استقبال نکردن از مساجد مؤثر دانسته‌اند.

تحلیل استنباطی داده‌ها

جدول ۵: نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای مستقل در بررسی

تأثیر مؤلفه‌های چهارگانه در استقبال از مسجد

sig	df	t	mea	میانگین کل	
000	۱۷۷	۰٫۷/۱۸	۱/۷۳	٪۶۵	مسائل معرفتی - شناختی
000	۱۷۷	۰٫۶/۳۹	۱/۶۳	٪۵۶	نظافت تمیزی
000	۱۷۶	۰٫۷/۸۸	۱/۶۶	٪۵۸	ارتباط و احترام
000	۱۷۷	۰٫۸/۵۴	۱/۶۷	٪۶۳	برنامه‌های نامناسب

همان‌گونه که نتایج جدول بالا نشان می‌دهد، از آنجا که Sig به دست آمده (۰/۰۰۰) در تمام مؤلفه‌ها کمتر از ۰/۰۵ است، می‌توان بیان داشت که تفاوت معناداری بین نمونه آماری حاضر در تمام مؤلفه‌ها با متوسط (۲) جامعه وجود دارد. از آنجا که میانگین‌های به دست آمده کمتر از حد متوسط است در سطح معناداری ۰/۰۵ می‌باشد، با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان بیان داشت که بی‌اطلاعی و عدم شناخت، عدم نظافت و تمیزی مسجد، ارتباط و احترام نادرست نسبت به اقشار مردم، و همچنین نامناسب بودن برنامه‌های ارائه شده در مسجد در عدم استقبال جوانان از مسجد مؤثر می‌باشد.

منابع .....

- ابوالقاسمی، محمدجواد، ۱۳۷۸، *امام و مأموم در جلوه‌گاه حضور*، تهران، یاس کبود.
- انصاری‌راد، علی‌اکبر، ۱۳۸۸، *راه‌کارهای جذب جوانان به مساجد*، در: andisheqom.com
- بروجردی، سیدحسین، ۱۴۰۰ق، *جامع‌احادیث الشیعه*، قم، مهر.
- جعفری، حسینعلی، ۱۳۸۳، ۵۰۰ *حدیث پیرامون نماز و مسجد*، تهران، ستاد اقامه نماز.
- حراعلی، محمدبن حسن، ۱۳۹۸ق، *وسائل الشیعه*، تهران، مکتب اسلامیه.
- دلبری، سیدمحمد، ۱۳۸۷، «آسیب‌های تعلیم و تربیت دینی از نگاه شهید بهشتی»، *رشاد*، دوره بیستم، ش ۴، ص ۱۳-۴.
- رجالی، تهرانی، علیرضا، ۱۳۵۷، *نماز در نهج البلاغه*، قم، دارالصادقین.
- رفیع‌پور، فرامرز، ۱۳۷۸، *آنا‌تومی، جامعه (مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی)*، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- رهبری، حسین، ۱۳۸۰، *مسجد نهاد و عبادت و ستاد ولایت*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ضرابی، عبدالرضا، ۱۳۸۰، «شیوه‌های جذب جوانان به مسجد»، *پیوند*، ش ۲۶۷، ص ۴۱-۴۹.
- طبری، محمدبن جریر، ۱۳۸۷ق، *تاریخ طبری*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- فرهادی، محمد، ۱۳۷۶، «بررسی عوامل جذب جوانان در مساجد تهران»، *مطالعات راهبردی بسیج*، ش ۱۵، ص ۱۵۵-۱۵۶.
- قائمی، علی، ۱۳۷۵، *اقامه نماز در دوران کودکی و نوجوانی*، تهران، ستاد اقامه نماز.
- قرائتی، محسن، ۱۳۷۷، *پرتوی از اسرار نماز*، چ هفتم، تهران، ستاد اقامه نماز.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، *بحارالانوار*، بیروت، مؤسسة الوفاء.
- محمدی‌اوران، محمدجواد، ۱۳۹۲، «جذب جوانان و مطالعه در مسجد»، *مبلغان*، ش ۱۶۸، ص ۱۱۴-۱۲۱.
- محمدی عراقی، محمود، ۱۳۷۶، *پژوهشی پیرامون نماز*، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی.
- نوبهار، رحیم، ۱۳۷۵، *مسجد نمونه*، تهران، چ دوم، ستاد اقامه نماز.
- نوری طبرسی، میرزا حسین، ۱۴۱۴ق، *مستدرک الوسائل*، قم، مؤسسه آل‌البیت.
- ولی ابرقویی، روح‌الله، ۱۳۵۸، *راه‌های جذب جوانان به مسجد و نماز جماعت*، قم، رواق دانش.

نتایج آزمون چهارم نشان داد: عملکرد نامناسب ارتباطی بین هیئت امنای مسجد بر عدم استقبال جوانان از مسجد تأثیرگذار است. درباره این مؤلفه ۷۴ درصد، برخورد نامناسب با کودکان و ۶۴ درصد، دعوت نکردن از جوانان برای حضور در مسجد و فعالیت‌های مسجد در بی‌رغبتی آنها برای حضور در مسجد اثرگذار است. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود برای مجموعه کارگزاران مساجد دوره‌هایی برای ایجاد ارتباط با مأمومان، جوانان و همسایگان مسجد گذاشته شود.

در مجموع، به ترتیب با توجه به میانگین کل بین گروه‌ها، بی‌اطلاعی و ناآشنایی نسبت به جایگاه نماز و مسجد با ۶۵ درصد و پس از آن، نامناسب بودن شرایط مسجد با ۶۳ درصد، و نداشتن ارتباط و احترام نسبت به جوانان و مأمومان با ۵۸ درصد و در پایان بی‌توجهی به نظافت و تمیزی مسجد با ۵۶ درصد در استقبال نکردن از مساجد اثرگذار می‌باشند.

نتایج پژوهش به خوبی نشان می‌دهد که مؤلفه‌های چهارگانه پژوهش در عدم استقبال جوانان به مسجد اثرگذار هستند، از این‌رو، با توجه به میزان فراوانی درصدی هر یک از مؤلفه‌ها، باید به کارهای فرهنگی و شناختی بیشتر توجه شود. آموزش‌ها، سخنرانی‌ها و برنامه‌های مسجد از یک‌نواختی و تکراری و ملال‌آور بودن خارج شود و ارتباط کارگزاران مساجد با مردم و جوانان، به‌ویژه کودکان، با کرامت و احترام همراه شود و نسبت به نظافت و تمیزی مساجد به‌ویژه نمازگزاران نیز توجه بیشتری صورت پذیرد.